I am
I draw therefore
why I write
THIS WORK SHOULD BE TURNED OFF WHEN I DIE
I WOULD PREFER NOT TO.
TIMEL
DRAWINGS
NOTEBOOKS

Bartleby, mijn nieuwe FaceBook vriend

Essay MAHKU
Jolanda Schouten

Bartelby, een klerk, een kopiist uit de novelle van Herman Melville(1), ik ontmoette hem voor het eerst tijdens de Critical Studies van Domeniek Ruijters, in de Masteropleiding fine art, MA HKU. Handig om in de pocket te hebben zo'n MA, maar dit was mijn kans om te gaan schrijven. Daar eindelijk echt in te duiken, met een stok achter de deur. Een paar jaar geleden ontstond er een urgentie om te schrijven. Ik schreef een soort reisverslagen aan mijn vrienden over hoe om te gaan met een heftige levensgebeurtenis. De urgentie verdween weer. Het schrijven ging terug in de kleine notitieboekjes. Maar de zin in schrijven bleef.
"Ik deed het liever niet" zegt Bartleby keer op keer, I prefer not to. Tijdens de maanden die volgden was dat een formule die ook vaak in mijn hoofd opkwam als ik tussen de idiote drukte van werk in de turbulentie van de kunstacademie in verhuizing, het voorbereiden van eigen tentoonstellingen, begeleiden van projecten voor basisonderwijs, en dan voor morgen een presentatie moeten voorbereiden voor de les van Domeniek. Veel te druk en veel teveel druk.
We lazen over 'mislukken'. Een mooie escape, mijn presentatie mocht ook gewoon mislukken. En daar was Bartleby.
Herman Melville creëerde een antiheld, die door het uitspreken van de formule "I prefer not to" op een subtiele manier tegenstand biedt tegen het heiligdom van werken en het druk hebben. Een bevestiging noch een ontkenning. Veel is er over hem geschreven. Door de hedendaagse filosofen als Gilles Deleuze, over de taalkundige bijzonderheid van de formule(2), Giorgio Agamben, over het Niets Doen (On what we Can Not Do(3) en recent door Byung Chul Han, De Koreaans Duitse filosoof(4). Hij brengt Bartleby in verband met de tussentijd. De tijd van verveling, in het Duits "Lange Weile", een prachtig woord. Weinig tijd voor Lange Weile in de prestatiemaatschappij waar Byung Chul over schrijft in zijn boek The Burn Out society.
Er is net een nieuwe uitgave van Bartleby, prachtig geïllustreerd door Charlotte Schameijer(5), collega kunstenaar waarmee ik in het voorjaar samen werkte in de tentoonstelling Botanica (Drawing Centre Diepenheim). Toeval? Toeval bestaat niet. De ontmoeting met Bartleby is onvermijdelijk. Als ik hem google krijg ik 4.110.000 resultaten.
Bartleby wordt veel ten tonele gevoerd de laatste jaren, een soort antiheld die door niet niet en niet wel te doen op een subtiele manier tegenstand biedt tegen het druk hebben. Druk is het nieuwe dom.(6)

Bartleby' s merchandising (foto van internet)

Bartleby, een nieuwe Facebook vriend voor mij, die ik waarschijnlijk na een week weer zal ontvrienden. Gek zal ik van hem worden, van dit 'ertussen' zijn. Geen Ja Geen Nee.
En dat in een tijd waarin er van mij verwacht wordt een heldere uitspraak te doen. Waar sta je. Ben je voor of tegen, is het Ja of Nee. "I prefer not to' , het bezorgt mij een ongemakkelijk gevoel. Maar ongemak betekent: opletten geblazen. Daar gebeurt iets ongewoons, iets raars, iets dat raakt. Een formule voor ongemak. Dat wringen is een signaal in het creatief proces. In mijn eigen werkproces. Van A naar B. De oplossing ligt nooit in B. Maar ergens tussenin. En waar, dat weet je nooit van te voren. Gefocust zijn en wakker blijven. In het atelier en daarbuiten. "Traag kijken" hoor ik Nietzsche zeggen. "het oog trainen in de intensieve en contemplatieve aandacht, in de langdurige en langzame blik". Dan leer je, dan doorgrond je.
Ik ben een kunstenaar van deze tijd. Cultureel ondernemend, met een klein arbeidscontract aan de academie. In deze tijd, zonder vaste contracten, waarin een groeiend aantal mensen ZZP-er is geworden, lopen we als kunstenaars in de voorhoede. Het cultureel ondernemerschap , het ZZP bestaan, we deden nooit anders. Maar het zit me af en toe ook enorm in de weg.
Think global, act local. Mijn onderwerpen zoek ik heel dichtbij huis. De achtertuin is mijn onderzoeksterrein. Het volgen van de botanische gebeurtenissen in de tijd, een tijdlijn. Een circulaire tijdslijn in een tijd waarin de lineaire tijd, de kloktijd, de 24/7 economie zich voortdurend op de voorgrond dringt. Hoe houd ik me staande met mijn werk in de prestatiemaatschappij zoals Byung-Chul Han onze tijd definieert. Han spreekt over de overkill aan positiviteit die op dit moment in de tijd domineert. Alles kan en wij kunnen alles. Positiviteit is heerlijk en heel aanstekelijk. Kijk maar naar de likes op Facebook. Maar positiviteit kan overslaan. Het kan veel te veel zijn. Teveel hooi, een te hoge lat, teveel likes, het fijne van het JA zeggen, aardig gevonden willen worden. Die positiviteit heeft Bartleby niet. Op mij maakt hij in zijn stille protest eerder een onbereikbare en tragische indruk.

I prefer not to. Ertussen zijn, het gebied in between. In de boeken van Marli Huijer(7) lees ik verder over Ritme en Discipline. Hoe vind je een eigen ritme in de 24/7 economie waarin de collectieve ritmes verdwenen zijn. Natuurlijk werkt de kunstenaar altijd door. Maar ook de kunstenaar heeft een eigen ritme nodig. Daar heb ik het over met mijn studenten. Het vinden van een ritme dat past bij jou en je werk. "De overvloed aan mogelijkheden in de huidige tijd leidt tot meer stress en besluiteloosheid', stelt Marli Huijer (1955). Huijer is bijzonder hoogleraar filosofie aan de Erasmus Universiteit en tot april van dit jaar Denker des Vaderlands. Op heldere en toegankelijke wijze spreekt en denkt zij over een breed

scala aan onderwerpen die een belangrijke rol spelen in onze moderne samenleving, zoals tijd, discipline en technologie.

Kunst is leven, leven is kunst. Het is een verzameling van pogingen om iets voor elkaar te krijgen. Dat lukt me af en toe. Door te doen, door het uit te proberen. “First Do, then Theorize”(9), fluistert Pedro Reyes, in mijn oor. Het wordt mijn mantra voor dit artistic reseach project. Ik moest een paar regels stellen. Pedro’s werk zag ik in Kassel, waar hij Sanatorium bouwde voor Dokumenta 13(10). Pedro Reyes (b. 1972, Mexico City)ontwerpt luchtige voorstellen voor sociale problemen. Hij maakt installaties en performances waarin hij zich opwerpt als facilitator van collectieve performances voor en door het publiek. In Sanatorium ben je als bezoeker deelnemer, patiënt. Sanatorium ondermijnt de vaste rolverdeling therapeut-patiënt en gaat in op de kracht van ons mens-zijn om de ander te helpen. En de patiënt? Die kiest zelf wat zij gelooft. Geloof is een keuze. Je maakt je eigen verhaal. Reyes poogt je daar bewust van te maken. First Do, then theorize.

Pedro Reyes, Sanatorium Documenta 13, Kassel (eigen foto)

Is de kunst voor mij de tussenruimte om die pogingen uit te proberen, te onderzoeken? Is de tuin het tussengebied om dit voor te bereiden, de plek om op adem te komen en tot concentratie? Staren naar de lucht, met handen in de grond. In de tuin staan alle zintuigen aan.
Uitproberen, mislukken, opnieuw uitproberen. Volgens Byung-Chul Han bestaat deze pauze niet meer. In tegenstelling tot de negativiteit van de commandomaatschappij die tot de jaren 80 in zwang was, toen arbeid en vrije tijd gescheiden waren, je opdrachten kreeg opgelegd en je af en toe pauze had. En al dreigt mislukken een nieuw modewoord te worden, moeten we de juiste betekenis van het woord koesteren, want zonder die tussenruimte lukt het niet.

En Marli Huijer, heeft zij een oplossing? In haar boek Ritme schrijft ze: Ritme is discipline en vrijheid in één. Het is de discipline om iets twee, drie of honderd keer over te doen én het is de vrijheid om binnen die herhaling te improviseren en nieuwe dingen te ontdekken.
Vier jaar werkte ik aan het project “Elke dag een tekening’, van alles wat groeit, bloeit en weer afsterft in mijn piepkleine achtertuin. Vaak ging ik de mist in, maar hup geen gezeur: de volgende dag is er weer een nieuw wit vel, een nieuwe mogelijkheid. Elke tekening voorzag ik van de datum, een bewijs dat ik die

dag geleefd had. En nu is er het vervolg in grote tekeningen, aan elkaar geplakt met tape, het volgen van het verstrijken van de tijd, planten als symbool voor groeien, bloeien en in weer elkaar storten in mijn tuin. Ik teken, dus ik ben.
En erover schrijven. De taal is in dit jaar als de ontdekking van een volledig nieuw stadsdeel in mijn werk. Schrijven en ritme. Schrijven in een ritme. Schrijven is ritme. Een heel traag ritme.

Ritme

Ritme, op zoek naar een terugkerende tijd. Hoe overleven we in een 24-uurs economie waarin de collectieve ritmes verdwenen zijn, je niet kan meeliften op de 9 -17 u werkdag, de kooploze zondag is verdwenen, en we altijd en overal kunnen consumeren. Marli Huijer kaart de vraag concreet aan. Marli staat voor een praktische filosofie. Tussendenker noemt ze zichzelf. Geen tegendenker die aangeeft dat het ook anders kan. Maar denken als verbindend instrument tussen de mensen. Om een gezamenlijk denken op gang brengen en zo de kwesties van deze tijd te lijf te gaan. De vluchtenlingencrisis, het doorgeslagen neoliberalisme. Lokaal. Not in my backyard? Juist in je eigen achtertuin! Denken zoals ik de kunst dat graag zie doen in beelden.
In het voorjaar van 2014 maakte ik kennis met Marli in een artikel in Volkskrant Magazine. De 'lokroep van ja'(11). Ze beschreef hoe ze door het succes van het boek Ritme zelf de regie over haar eigen ritme was kwijtgeraakt. Zonder ritme kan een mens niet leven, dan raak je uitgeput en opgebrand, daar gaat dat boek over. De mislukking van de filosoof. Gegrepen werd ik door de titel van dat boek "Ritme, op zoek naar een terugkerende tijd". In de 24/7 economie is de tijd een stroom geworden waarin geen tussenpozen zijn. We staan altijd aan. Ik zelf had de regie over mijn tijd totaal niet meer in handen. Ik probeerde steeds meer in steeds minder tijd te doen. De weg naar mijn atelier lag met steeds meer obstakels bezaaid. Het atelier: de lege ruimte om liggend in het gras naar de lucht te staren. Op weg daarheen ik struikelde over steeds meer van mijn studenten met ADD en paniekaanvallen, over een altijd ratelende mail, over veel te veel agenda's waar de mijne eigenlijk nooit bij aansloot.
"Ritme bestaat uit 2 twee componenten. Het terugkerende, het herhalende, het periodieke en anderzijds de beweging, de verandering. Vrijheid en discipline in één. In de herhaling wordt steeds iets nieuws, iets onverwachts, iets beweeglijks geïntroduceerd". (M.H.) We kunnen de tijd in steeds kleinere eenheden opdelen. Door het flexibiliseren van werktijden en het overboord gooien van collectieve ritmes is de tijd niet langer een excuus om iets niet te doen. Je kan altijd en op elke plek werken. En Email stopt nooit.
Wat me greep in het boek "Ritme, op zoek naar een terugkerende tijd" was dat een ritme is aan te leren. Je kunt jezelf zo dresseren dat het aanvoelt als een natuurlijk ritme. Maar wat is dan een ritme dat werkt? Wat is het juiste passende ritme? In een traag ritme lost de tijd op, in een snel ritme wordt het verdrongen. Je moet als het ware het tikken van de drumsticks nog herkennen. Dan ontstaat er een beat, een ritme. Tijdens het lezen van 'Ritme' kocht ik een 2^{e} hands slaapbank op Marktplaats, zorgde dat ik mijn werk op de kunstacademie in 3 dagen kon organiseren en sprak met mijn gezin af dat ik op gezette tijden in mijn atelier zou slapen. First do, then theorize. Een passend ritme uitproberen.

Nu bij het herlezen van Ritme blijf ik steken bij het stuk over Het stillen van de tijd. Het gedachtengoed van Henri Bergson. Door de kloktijd te stillen en ons 'kortstondig' onder te dompelen in een tijdloos moment' komen we in een 'diepe' innerlijke tijd, die duurt. La Dureé. Filosoof/schrijver Joke Hermsen werkt dat gedachtengoed uit in 'Stil de tijd, pleidooi voor een langzame toekomst"(12). De innerlijke, intuïtieve tijd die duurt als een ononderbroken stroom. Deze tijd staat tegenover de 'uiterlijke' kloktijd. Het meetinstrument. In de innerlijke tijd kan creativiteit ontstaan. Maar als de tijd een continue stroom is, waar zitten dan die tussenpozen, die van de tijd een ritme maken? De tijd in het atelier maakt

onderdeel uit van de rest van de week. Een ritme.
“Het werkelijke probleem ligt niet in de haast, niet in het naar binnen keren in de innerlijke tijd, maar in de afstemming van verschillende snelheden, en daarmee in de ritmiek.” Daar heb je Marli Huijer ‘s praktische manier van denken weer. “Ritmes zorgen ervoor dat activiteiten met verschillende snelheid of duur goed op elkaar worden afgestemd, waardoor we genoeg tijd en energie hebben om de dingen die we graag doen ook kunnen doen” . Tijd verloopt niet continu maar discontinu. Tijdsfilosoof Gaston Bachelard brengt dit argument in het discours. Hij zet zich af tegen het gedachtengoed van Bergson (in La dialectique de la dureé, 1927). Er zijn meerdere duren die in lengte en snelheid van elkaar verschillen (een zonnebloem leeft korter dan ik maar langer dan een papaver, mijn dochter is later geboren dan ik, maar eerder dan haar broertje etc). Hij beschouwt de tijd als een veelheid aan momenten. Er ontstaat continuïteit tussen die momenten door de keuzes die we maken. Kiezen tussen Ja en Nee. Iets en niets, creatie en destructie. Een meanderende golfbeweging.
Het lichaam weet het. Ritmes zijn ouder dan wij, ouder dan de grotten van Lascaux, ouder dan poëzie. Het ritme van ongeveer een dag klinkt in elk menselijk lichaam. Het circadiaanse ritme. Een woord waarin de herkomst en betekenis zit opgesloten. Circa (ongeveer) en dia (dag) samen. Het dierlijke zit nog steeds in ons besloten.

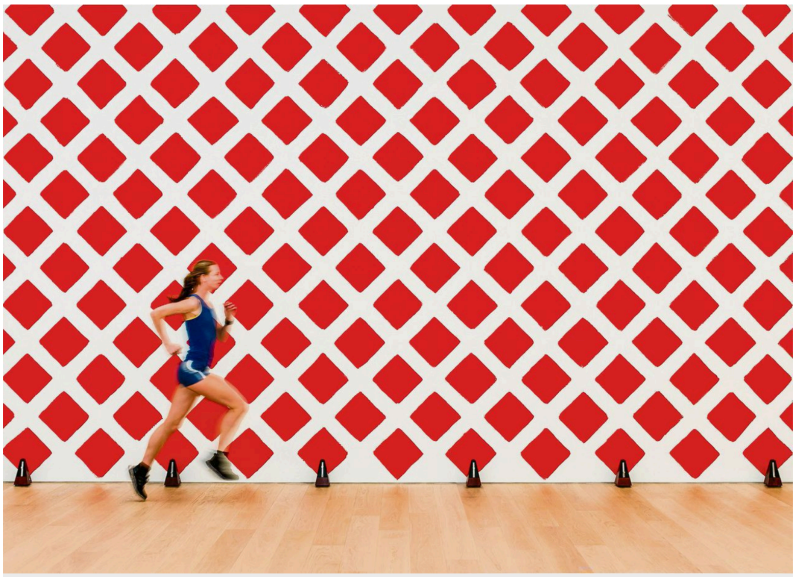

Martin Creed laat atleten (Work No. 850, 2008) en muzikanten (Work No. 2734, 2016) door het museum lopen
Foto's Luka van der Leer, Antoine van Kaam

Ritme. Ik ervaar het ineens in een werk van Martin Creed. Hij plaats een serie metronomen naast elkaar in museum Voorlinde(13). Om daar te komen moet je je eerst worstelen door een ruimte compleet gevuld met ballonnen, waarin de claustrofobie in dit zogenaamde ‘feest van vrolijkheid’ gevierd wordt. (Work no. 628). Alsof je door een soort stortkoker van Alice in Wonderland bent gelazerd is het alsof je in een nieuwe scene van een David Lynch film binnenstapt. Het witte konijn staat klaar met metronoom in de hand. Work no. 189 bestaat uit 39 metronomen. Martin Creed nummert zijn werk ook. Elk metronoom slaat een monotoon getik. Elke metronoom een ander tempo. Van razendsnel tot tergend langzaam. Geen ritme, maar monotonie. Door ertussen te gaan zitten gebeurt er iets anders. Ineens ga je een geruis horen, van de zee, van de wind in een bos, van een klokkenmuseum.
Een ritme, een compositie. Verschillende tempi samen leveren een ritme op. Dat is een helpende gedachte! Ik ga op zoek naar het metronoom die het tempo aangeeft waarin ik nu mijn leven leidt, en eentje met het tempo dat ik graag zou willen. Van razendsnel naar traag. Ik twijfel of het traag of trager

moet zijn. ‘Dat is het tempo van een bejaarde” roept mijn 18 jarige dochter. “ dat lukt je nooit!

Over twee narcissen

foto Jolanda Schouten

Ritme en de tuin. Tekenen in de tussenruimte. Als je de bloemen aanraakt kraken ze een beetje. De ene narcis probeert nog enigszins fier rechtop te staan. Het kost moeite. De steel, waarvan het groen al richting grijs gaat, houdt het nog wel vol, maar de bloem laat het afweten. De andere narcis kronkelt zich rondom de vaas naar de grond. Volledig in zichzelf gekeerd. Een soort ingewikkelde yoga-houding lijkt het. In de yoga heb je aan het eind van een sessie altijd ‘the death pose”. Tien minuten bewust voor dood liggen. Soort van oefenen. Je overgeven aan de vloer waarop je ligt, de aarde. Niet in slaap vallen, dat is het moeilijkst, maar bewust zonder gedachten zijn. Ik ben altijd blij als er buiten een drilboor is, die de straat openlegt. Herrie om je op te kunnen concentreren.
Vanochtend plukte ik een nieuw bosje planten uit de achtertuin. Elke week gaat dat mee naar het atelier. Na een paar jonge hortensia’s en een rododendron nog helemaal groen in de knop werd het me toch te fris. Er moest iets dors bij. De narcissen. Ze lieten het blad al vallen bij het afplukken. Het pepte het bosje meteen op.

Planten zitten vast, ze zijn geworteld in de aarde. Ze kunnen geen kant op. Ze moeten zich altijd aanpassen aan de veranderende omstandigheden. Darwin schrijft in zijn Origine of Species al over het dag-en nachtritme van het plantenleven. De plant past zich aan naar de omstandigheden.
De tuin heeft een helder ritme. Zaaien in het voorjaar, uitzetten in april, dahlia’s poten na de ijsheilige, mesten in mei en juli, planten in toom houden in de zomer, snoeien in de herfst, dahliaknollen uit de grond voor de vorstperiode, in de winter ervan afblijven. Ondanks het gedonder met het klimaat blijft dit ritme. Hitte in maart, of juist vriezen in april. Het ritme verschuift, maar de cyclus blijft. De circulaire tijdlijn van de tuin, die het ritme van de seizoenen volgt in haar groei bloei en verval. Ik probeer als onderdeel van de natuur mijn eigen ritme te vinden en met zelfdiscipline vol te houden in de 24/7 wereld.

In de tuin van Jan Eijsink, Diepenheim

De tuin van Jan Eijsink, Diepenheim (eigen foto)

In de tuin van Jan Eijsink, de beheerder van artist in residence Werkplaats Diepenheim. Ik logeer hier in deze zomer een tijdje om te tekenen in de Werkplaats en om te werken aan dit essay. Groen, heel veel soorten en nuances zie ik vanochtend. En Brilliant Magenta (Quinardo) van de petunias, zo intens dieproze, een idiote kleur die in waterverf bijna niet op te roepen is. Soms lukt het ineens. Waanzin! Het bijna paarse van de Echinacea, en geel, veel geel op dit moment in het seizoen in de tuin. In de verte het geraas van een landbouwwerktuig. Het tekenen van de tuin. Hoe kan je wat je ruikt omzetten in kleur. Zodat je er in rond kan dwalen. De tuin als tussenruimte van A naar Z. Als plek van verveling in het denken. Als slaap de ultieme ontspanning van het lichaam is, dan is verveling de ultieme ontspanning van de geest.
Met Marli Huijer diep ik de betekenis van ritme uit. Hoe kan ik mezelf een ritme aanleren waardoor ik kan tekenen. Mijn papier, van bamboe gemaakt, plak ik aan elkaar. Zo ontstaat er een grid. Dat grid biedt structuur. Het helpt om te kunnen zwieren over het papier, de getekende tuin. Ik werk op de grond. Zit er middenin. Geen overzicht. Pas als de tekening droog is, kan die aan de muur en pas dan zien wat ik gedaan heb. Gelukt of mislukt.

In de Werkplaats Diepenheim, zomer 2017

In de 24/7 prestatiemaatschappij staat het woord ‘gelukt ‘met goud omrand.
Byung Chul Han, een filosoof met een geheel andere achtergrond dan Marli Huijer. Van Koreaanse afkomst, ik kan me niet aan de gedachte onttrekken dat dit van grote invloed op zijn denken moet zijn. In Zuid-Korea ligt het levenstempo en werkdruk misschien wel op het allerhoogste level ter wereld.
Byung Chul schrijft over concentratie in zijn boek The Burn Out Society, of liever het gebrek daar aan. In de prestatiemaatschappij manifesteert zich een overmaat van prikkels, informatiebrokjes, impulsen. Daardoor verandert de structuur en de economie van de aandacht radicaal. De snelle focuswisseling, hyperattentie, tussen verschillende taken, informatiebronnen en processen kenmerkt zich in versnipperde aandacht. De waarneming wordt gefragmenteerd en versnipperd. Hyperactiviteit die kan omslaan in Hyperpassiviteit (14), waarin je domweg achter alle prikkels aanholt. Door dat rennen de hele dag, kan je niet meer stoppen. De adrenaline dendert maar door. Ik zie mezelf er snel nog even een mail uitgooien. Kan van de to-do lijst af. Nee! Terug naar de concentratie voor de tekening.
“Wij leven in een wereld die bijzonder arm is aan onderbrekingen, aan tussenruimte, aan tussentijd. De moderne versnelling schaft elke tussentijd af, zegt Marli Huijer.

En daar is Bartleby weer. Ook Han heeft het over deze tragische figuur. Tragisch en apathisch zo komt hij op mij over. De manier waarop de verteller van deze story of Wall Street, de ik-figuur, de jurist die Bartelby ‘s werkgever is, die raakt mij eigenlijk veel meer dan Bartleby zelf.
Het herinnert me aan ‘De lokroep van Ja’, waar Marli Huijer over struikelde in de spin off van het succes van haar boek Ritme, en waar ik zo vaak over struikel, de 'Bejahung' zoals Nietzsche dat zo mooi noemt, heeft een tegenpool in Nee. Je maakt je niet populair met Nee zeggen. Bartleby gaat ertussen zitten. Geen Ja geen Nee. I prefer not to. De verteller in het verhaal van Melville, heeft sympathie voor deze stelling. Hij vindt het werk dat hij de kopiist laat doen, het overschrijven van stukken, eigenlijk ook mensonterend. Maar zijn sociale netwerk, zijn medewerkers Turkey en Nippers vinden de werkhouding van Bartleby verwerpelijk. Ook zijn collega’s jutten de jurist, die geen naam krijgt van Melville, op om maatregelen te nemen als Bartleby blijkt te zijn ingetrokken in het advocatenkantoor. Zelfs als het kantoor uitwijkt naar een andere locatie wil Bartleby niet vertrekken. I prefer not to. Bartleby, het is een hartverscheurend verhaal. De ‘ik’ wil redden, maar binnen redelijke grenzen. Nee zeggen vereist dus moed. De verteller kan het niet. Hij bezwijkt onder de sociale druk van zijn omgeving. De naamloze ik. Ben ik die ik?
NEE is de weg naar de lege ruimte. De lege ruimte waarin de verveling bezit kan nemen van het te veel doen. LANGE WEILE voor het lege papier. En dan op het juiste moment toeslaan.

Slaap

Als verveling, de ultieme ontspanning is voor de geest, dan is slaap de ultieme ontspanning voor het lichaam. In 24/7, *Late Capitalism and the Ends of Sleep(15),* schrijft Jonathan Crary over slaap. Crary is kunstcriticus en essayist en Professor of Modern Art and Theory at Columbia University in New York. “Sleep is a standing affront in the face of capitalism”. Sinds 2005 slapen mensen gemiddeld, zoals gemeten in Noord Amerika, nog maar 6,5 uur per nacht, tegenover de 8 uur van een decennium daarvoor. Slaap is een van de laatste dingen die nog niet gekapitaliseerd is in onze prestatiemaatschappij. Nog net niet. Van een bepaalde mus soort is bekend dat deze tijdens zijn trek naar Afrika een week lang niet slaapt. Er zijn dure militaire onderzoeken gaande om uit te vinden hoe die mus dat doet. Het idee is dat mogelijk te maken voor soldaten. Militaire toepassingen zijn vaak het voorland voor maatschappelijke toepassingen. De eigenschap van deze mus, de white-crowned sparrow, zou toegepast het ei van Columbus zijn om slapeloze werknemers en vooral slapeloze consumenten te

realiseren, die slapeloos de klok rond produceren en consumeren. Het dag en nacht ritme van de tijd bestaat niet meer. All day, all night. All day, all night.
Crary schetst een gitzwart wereldbeeld. Insomnia neemt toe en de farmaceutische industrie heeft met slaapmedicatie zo direct een afzetmarkt gecreëerd. Onderzoek toont aan dat zelfs een op still staande telefoon in je slaapkamer zorgt voor een onrustiger slaap. Je hoeft daar niet voor op je telefoon te kijken. "ik word juist erg onrustig als ik mijn telefoon niet in de buurt heb", zegt mijn 20-jarige student. Dat is volgens Crary het bewijs dat de industrie is geslaagd ons dit te doen geloven. We kunnen niet meer leven zonder onze devices.

Crary beschrijft het schilderij van Joseph Wright, Arwkright's Cotton Mill by Night (1782) waarin misschien wel voor het eerst de breuk tussen dag en nacht zichtbaar werd. Een volle maan beschijnt De Cotton Mill die 's nachts in werking was door het gebruik van gaslicht. Een eerste scheur in de relatie werk en tijd. Arbeiders, ook kinderen, werkten 24/7 in shifts. Marx gaf al aan dat kapitalisme niet in de landbouw kon beginnen door de natuurlijke condities die nodig zijn om gewassen te laten groeien. Het circulaire ritme van dag- en nacht en het wisselen van de seizoenen moest gevolgd worden. Maar de ontwrichting was een feit. Dorpelingen trokken naar de fabrieken van de stad voor een zekerder bestaan. Arbeid werd losgetrokken van het ritme van de tijd, van familieverbanden, van het sociale leven. Ingrijpend. Het ritme van de natuur werd gebroken door de industriële revolutie. Net als Bartleby staat ook het werk van Marx staat in hernieuwde belangstelling.

Joseph Wright, Arwkright's Cotton Mill by Night 1782

Maar wat nou als je onze 24/7 snelheid van leven legt naast het dag en nacht ritme van het plantenleven? Ritme en verschillende tempi. Het andere tempo. Tegengas. Beeldend kunstenaar Sara van de Heide maakte een film The Garden (2014) (16), waarin ze gedurende een jaar het ritme van haar volkstuin in Amsterdam vastlegde. De verandering van vormen en kleuren. Het opkomen, ontbinden, en

vergaan van planten in de tuin. Het laatste beeld van de film is getiteld: the end/the beginning. Een cyclische benadering tegenover de kapitalistische lineaire tijdsbeleving en groei.
Laurie Cluitmans won de prijs voor jonge kunstkritiek met een prachtig artikel 'De mogelijkheid van een tuin' (17)over de Prospect Garden van kunstenaar, cineast Derek Jarman. In Dungeness. Voor zijn film The Garden kocht hij samen met zijn partner een desolaat stuk grond met een zwart geteerd visserscottage. Het decor voor zijn film. In Modern Nature (18)schrijft over de ervaring van tijd van de tuinman." "De tuinman graaft in en andere tijd, zonder verleden of toekomst, begin noch eind. Een tijd die de dag niet doorklieft met spitsuur. Lunchpauze, de laatste bus naar huis. Wanneer je door de tuin wandelt, treed je deze tijd binnen- het moment van binnenkomst kan nooit worden herinnerd. Om je heen ligt het landschap in een nieuwe gedaante." (Derek Jarman, Modern Nature 1991).
Het woord Paradijs is afgeleid van het oud-Perzisch-een groene plek. Het paradijs waart rond in tuinen, en sommige tuinen zijn paradijzen".
In mijn voortuin, in de stad, is een ree gesignaleerd. Via de oude spoorbaan die sinds kort fietsbaan is geworden. De ecologische verbinding is gelukt. Of niet? De wolven lopen door de steden.

Very busy Doing Nothing

Song Dong, Doing Nothing Garden, Documenta 13, Kassel 2012

Doing Nothing. I Prefer NOT To. Mijn vriend Bartleby heeft de teerling geworpen. Wel een vriend die wat zwaar op de maag ligt. Bepaald geen levensgenieter. De formulering van de tegenstelling, dat brengt hij mee. I prefer not to. Daar is moed voor nodig.
I'm very busy with doing nothing. Op je handen gaan zitten. Dat is een actieve handeling. En een training. Ritme en discipline. Voorwaarden scheppen om niets te doen. In het atelier schreeuw ik tegen mezelf soms hardop: "afblijven, stoppen, je moet nu stoppen, niet doen".
"Do nothing and everything is done"" zegt mijn collega-student Mang Mang Kang. Mijn grote Chinese vriend legt-het Oosten op tafel. "Action without action, effortless doing". Effortless is dat wat mij betreft zeker niet!

Voor Documenta 13 legde Song Dong de Doing Nothing Garden aan (19). Voor de Orangerie in het Karlsaue Park in Kassel stortte hij een berg biologisch afval uit de stad. Op een soort keramische schotel als sokkel, als begrenzing van de berg. Een soort enorme Bonsai schotel leek het. Doing en Nothing, de tegenstelling? Hij liet de berg vervolgens met rust. Doing Nothing. Gedurende de 100 dagen van Dokumenta groeide er spontaan een tuin. In het midden 2 woorden in neon: 'Doing" en 'Nothing". In Engels en in Chinese tekens. West en Oost. De spontane wildernis die ontstond doet denken aan de Sanctuariums van Herman de Vries. Een rozenhaag om een stuk grond zetten en dan Niets Doen. In Diepenheim, waar mijn tentoonstelling Botanica was en waar ik schrijf zijn de tuinen van herman de vries ook te vinden. Hij spelt zelf *zijn naam* zonder hoofdletters om "hiërarchieën te vermijden", Kunst kan niks doen voor de natuur, de natuur is kunst in zichzelf. Het gaat om de zintuiglijkheid, zegt herman, en vooral om het ervaren van geuren en de poëzie die daar van uitgaat.' Het trage kijken van Nietzsche hoor ik hier doorheen klinken. En die van Bartleby 's I prefer not to als tegengas in een maatschappij waarin ik met moeite afleer om elke kans te moeten grijpen om niet 'de boot' te missen.
De begrenzing is de structuur om Niets te kunnen Doen. Bij Song Dong de bak, bij herman de vries het hek of de haag, bij mij de structuur van de in elkaar geplakte vellen, de waterverf die directheid afdwingt, de afbakening in studiotijd. De mogelijkheid van de tussenruimte door Niets te Doen. Be like a hollow bamboo! . *Gedraag je als een stortkoker* waardoor heen je het Niets Doen kan richten.

Het werk van Lois Weinberger grijpt me bij mijn bezoek met mijn 40 Fine art studenten aan Dokumenta 14. Hij wiegt de aarde. "Der Erde Halten'. Door het traag te kijken naar dat beeld, kan je het navoelen, je andere zintuigen activeren. Het gewicht van de aarde in je armen, de luchtigheid ervan, de geur. Het ruikt naar 'buiten'. Planten staan centraal in het discours tussen natuur en de maatschappij in Weinberger 's werk. Hij richt zijn blik op 'ruderals', de begroeiing op braakliggende stukken land. Ruderals zijn de onderklasse van de botanische wereld. Met precieze onverschilligheid creëert hij situaties waarin deze botanische opstandelingen hun cyclische tijdlijn van groei, bloei en verval kunnen rondmaken. Als de Bartleby 's van de plantenwereld in opstand tegen.

Die Erde Halten, Louis Weinberger (foto 2010), Documenta 14, Kassel 2017

“Je moet goed kijken naar je tuin” zegt mijn collega in de kunst en hovenier terwijl ze mij helpt in mijn achtertuin. Dat wat lekker doorwoekert en bloeit in je tuin, die planten voelen zich thuis, staan in de juiste grond, op de juiste plek, zijn de juiste planten. Daar hoef je niets aan te doen, behalve ze de ruimte geven om te kunnen gaan. De planten doen het zelf wel. Goed opletten en heel goed kijken, dat is een voorwaarde, Het trainen van de langdurige, langzame blik, zoals Nietzsche schrijft en waar Byung Chul naar verlangt.
In de Kunsthalle in Düsseldorf zag ik vorig jaar het werk van Song Dong. Life is art, art is life (22)was de titel van die tentoonstelling. Song Dong zet de kunst in als methode om kwesties in zijn leven, soms in hopeloze situaties, aan te pakken. Hij maakt mij als kijker deelgenoot van echt heel intieme situaties. Daar schrijft hij over in de tentoonstelling. Niet als verklarende titelbordjes, maar in zijn teksten op de muur die zijn beelden begeleiden. Of begeleiden de beelden zijn teksten. De taal en het beeld. Hoe persoonlijker, hoe universeler, dat is ook hier weer waar.
‘A hero is everyone who discloses herself and her proper rhythm in the public space’. Marli Huijer citeert Hannah Arend en geeft ons als publiek deze opdracht mee. First do, then theorize. Ik ben geen kunstenaar als Pedro Reyes die collectieve acties faciliteert. Mateloze bewondering hoe hij artistic research met groepen doet. Maar ik ben een kunstenaar die werkt vanuit de tussenruimte in het atelier, als vertrekpunt en vandaaruit de maatschappij intrekt. In gesprek met publiek, in gesprek met leerkrachten en in gesprek met jonge studenten. Geen facilitator maar constructor. Ik ben die ik ben. Dus laat ik de opdracht die Marli naar me toegooit oppakken en mijn eigen ritme in de publieke ruimte van het schrijven tonen. Het nieuwe stadsdeel in mijn werk. Zo persoonlijk mogelijk. Ik schrijf dus ik ben.

Jolanda Schouten
Augustus 2017

procesfoto in de tuin van Melanie Bosboom zomer 2017

Bronnen:

1. Herman Melville, Bartleby, the Scrivener: A Story of Walls Street (1856)
2. Gilles Deleuze, Bartleby of de formule (vertaling Jacq Vogelaar, #108Raster, 2004)
Gilles Deleuze, Bartleby or, The Formula (1993)
3. Giorgio Agamben, On what we Can Not Do
4. Byung Chul Han, The Burn Out Society
5. Herman Melville, De Klerk Bartleby. Vertaling Rosalin van Witsen, Illustraties Charlotte Schameijer (Atheneum 2016)
6. Tony Crabbe, Nooit meer te druk (2016)
7. Marli Huijer, Ritme, op zoek naar een terugkerende tijd (Boom, 2015)
8. Marli Huijer, Discipline (Boom, 2013)
9. Doing Research, Jan Kaila & Henk Slager
10. Pedro Reyes, Sanatorium, Dokumenta 13 (2012)
11. Marli Huijer, De lokroep van ja (Volkskant magazine, 2014)
12. Joke Hermsen, Stil de tijd. Pleidooi voor een langzame toekomst (De Arbeiderspers, 2009)
13. Martin Creed, Say Cheese (Museum Voorlinde, 2017)
14. The terror of Positivity, An Interview with the Philosopher and media Theorist Byung Chul Han (Vera Tollman,
15. Jonathan Crary, 24/7, *Late Capitalism and the Ends of Sleep*(Verso Books, 2014)
16. Sara Sejin Chang (Sara van de Heide), The Garden (2014)
17. Laurie Cluitmans, De mogelijkheid van een tuin' (De Groene Amsterdammer, 2017)
18. Derek Jarman, Modern Nature (Vintage Classics, 1992)
19. Song Dong, Doing Nothing Garden, Documenta 13 (2012)
20. herman de vries, Winter, vlinder en seringentuin (Kunstvereniging Diepenheim, http://www.kunstvereniging.nl/de-tuinen-van-diepenheim/de-tuinen-van-herman-de-vries/)
21. Louis Weinberger, Der Erde halten (foto 2010) (Documenta 14)
22. Song Dong, Art is life, life is art (Kunsthalle Düsseldorf, mei 2016)
23. Song Dong, catalogus (Hatje Cantz, 2015)
24. Marli Huijer, TedxAmsterdam , Life Rhytms 24/7-Society

Tuinen:

De tuinen Abstederhof (mijn achtertuin en de buurttuin)
De tuin Jan Eijsink (Diepenheim)
De tuin Melanie Bosboom, (Brummen)
De verdwenen tuinen van Geesinkveld, Hans van Lunteren (de Heerlijckheid, Diepenheim)
Gazebo (hostatuin Diepenheim)
Prosperes Garden –Derek Jarman (Dungeness, helaas nog niet bezocht)
Les Tuilleries, Parijs
Tuin van mijn moeder
Doing Nothing Garden, Song Dong (Kassel en Hong Kong)